

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АЛЬТРУІЗМУ ЯК СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩОЇ ЯКОСТІ У МОЛОШИХ ПІДЛІТКІВ

Розглянуто використання у площині соціально-педагогічної практики теоретичних конструкцій альтруїзму. Акцентовано, що архітектоніка альтруїзму є необхідним теоретичним підґрунтям розгортання цілеспрямованого виховного впливу з метою формування альтруїзму як соціально значущої якості молодшого підлітка.

Ключові слова: альтруїзм, архітектоніка, соціально значуща якість.

На сьогодні в українському соціумі чітко спостерігається принциповий незбіг та беззаперечне протистояння індивідуального і суспільного на рівні розуміння власних інтересів, потреб та цілей. Таке протистояння призводить до появи намагаючись відмежуватися від суспільства, громади, певних соціальних зобов'язань, власної соціальної відповідальності. Навіть більше, від власної ідентифікації. Це спричиняє виникнення і поширення особистісних настанов, в основі яких крайньо егоїстичні тенденції та споживацькі вимоги. Закономірно, що поява таких особистісних настанов обумовлює і кардинальні трансформації на рівні світогляду, що безпосередньо веде до знецінення глибинного сенсу такого явища соціальної дійсності і людського буття, як альтруїзм. На рівні буденної свідомості він постає як самоочевидний і бажаний, але не як необхідний для індивідуального успіху, а отже таким, яким можна свідомо знехтувати без заподіяння собі відчутної шкоди. Однак у результаті такого нехтування повністю ігнорується соціальне значення альтруїзму. Оскільки означене явище є однією з базових основ, на якій ґрунтується та уможливується людське співіснування і соціальна взаємодія.

Відтак, феномен альтруїзму є нарізною проблемою у соціально-педагогічній площині. Здавалося б, у чому тут може бути проблемність? Адже очевидно, що протягом всієї історії наукової думки осмислити феномен альтруїзму намагався не один мислитель і не один науковець. Зокрема, цей феномен досліджувався в межах різноманітних філософських систем. Про що свідчить той факт, що саме окреслення змісту поняття альтруїзм нерозривно пов'язане з філософськими пошуками О. Конта, який вживав його як антитезу до природного егоїзму людини. Так, настановою О. Конта, що характеризувала явище альтруїзму, проголошувала — «Живи для інших».

Найважливіший пласт безпосередніх чи опосередкованих досліджень альтруїзму в межах психології та соціальної психології (А. Гоулднер, А. Фрейд, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, Д. Майерс та багато інших). Протягом останніх десятиліть на пострадянському просторі з'явилася низка дисертаційних робіт (І. Багмет, А. Моїсеева, І. Мангутова, І. Стецько та інші) і наукових праць та статей (В. Кейсельман, Є. Насиновська та інші), присвячених дослідженню альтруїзму. Але наявність численних досліджень жодним чином не знімає гостроти питання. Більше того, щойно ми спускаємося з теоретичних висот до реальної соціальної ситуації, виникає величезний подив, обумовлений різкою невідповідністю між теоретичними розвідками та реальною дійсністю. Позаяк примноження знання, розширення його меж щодо альтруїзму не означає автоматичної появи безкорисливого вчинку та його вкорінення на рівні міжособистісної взаємодії. Також наявне багатоманіття діаметрально протилежних теоретичних концепцій, абстрактних конструкцій, які апелюють до сутності та родових ознак людини, жодним чином не веде до моментальної зміни ставлення людини до себе, до інших та до суспільства. Це складний і не одномоментний процес. Саме тому феномен альтруїзму викликає непідробний інтерес, що спонукає до нових пошуків. Проте цілком очевидно, що вектор наукового інтересу сьогодні повинен дещо зміститися від теоретичних практик дослідження у площину тотальної емпірії, виховних практик. Тобто, зміщується акцент фундаментального питання «що є альтруїзм» до проблеми, як на практиці «сформуванню альтруїзму», чи то більш конкретно, — «як виховати альтруїста?»

Вочевидь, що така проблема ще більш актуалізує потребу аналізу альтруїзму в межах сучасної соціально-педагогічної практики. Можна закономірно констатувати, що надзвичайно важливим є не лише теоретичні розвідки щодо сутності альтруїзму, а й знаходження реальних механізмів його формування та розвитку на особистісному рівні.

Однак варто бути науково свідомими того, що пошук реального та ефективного виховного механізму передбачає виявлення, опис та вивчення архітекτονіки досліджуваного явища. Оскільки з'ясування закономірностей розвитку явища, його внутрішньої структури стає тим підґрунтям, яке уможливує розбудову подальшого виховного впливу. Усе це більш ніж справедливе і для дослідження альтруїзму. Відтак,

перед нами постає питання щодо архітектоніки альтруїзму як соціально значущої якості особистості.

Очевидно, що ми не можемо тлумачити альтруїзм як однокладову та одноелементну особистісну якість, а отже, не можемо його редукувати до певної одиничної першооснови. Наше розуміння має окреслювати альтруїзм як конкретну інтегративну якість з конкретними структурними елементами. Такий інтегративний характер можна уявити виключно на прикладі альтруїстичного вчинку і загальної схеми альтруїзму як особистісної соціально значущої якості (рис.).

Вчинок — це завжди усвідомлено реалізований акт свobodної волі, а отже, він завжди є цілеспрямованим. Відповідно, альтруїстичний вчинок завжди цілеспрямований на Іншого загалом і на проблемність його існування зокрема. Але така спрямованість вчинку може виникнути в тому разі, коли постать Іншого постає як самоочевидна цінність. Така самоочевидна цінність Іншого, відповідно, означає наявність у альтруїста системи ціннісних орієнтацій, у яких провідного значення набувають вищі гуманістичні цінності. І зокрема, інша людина має аксіологічний статус, який тотожний власному статусу. Відповідно, альтруїстична спрямованість вчинку неможлива без суб'єктивної аксіологічної інтерпретації постаті Іншого, до спів-буття з яким прагне одиничне буття. У цьому контексті чітко простежується роль мотивів, які обумовлюють альтруїстичний вчинок. Зокрема, домінантного значення набуває мотив співчуття.

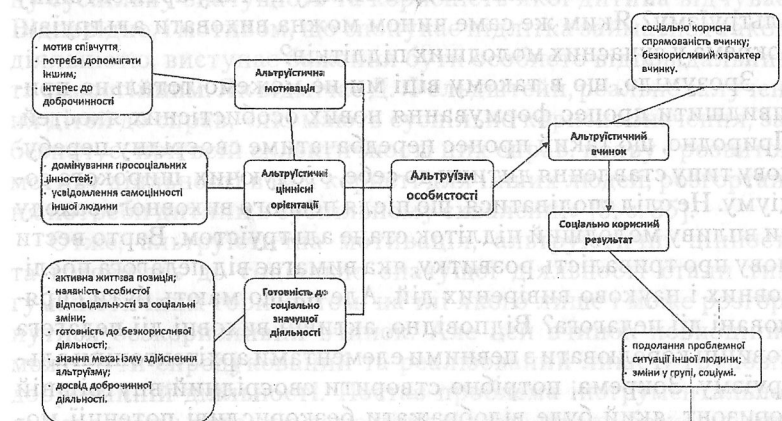

Рис. Схема альтруїзму як особистісної соціально значущої якості.

Оскільки, як зазначає Є. Насиновська: «Співчуття передбачає не лише розуміння іншого і співпереживання його становища, але і співпереживання можливого покращення становища реципієнта, тобто має упереджуючий характер, спонукає до здійснення акту допомоги» [4, с. 159]. Тобто, наявність проблемної ситуації в Іншого, яка сприймається цілісно із множиною ризикових варіацій і розумінням їхніх можливих наслідків, зумовлює переживання за долю Іншого і появу співчуття.

Закономірно, що для подолання проблемності існування Іншого недостатньо лише усвідомлення його цінності та співчуття, необхідне їхнє дієве відтворення у предметно перетворювальній діяльності. А це вимагає від суб'єкта не лише знання механізму вирішення проблемної ситуації Іншого, готовності здійснювати таку діяльність, розуміння наслідків власної активності, а й усвідомлення себе як активного елемента соціальних відносин, що власними діями здатний обумовлювати кардинальні зміни в житті Іншого та соціумі.

Проте ні мотив співчуття, ні система ціннісних орієнтацій, ні усвідомлення себе активним началом і предметно перетворювальна діяльність самі по собі не є тотальним уособленням альтруїзму. Жодного, окремо взятого з цих елементів недостатньо для появи альтруїзму, хоча вони і є його передумовами. Його потрібно розуміти виключно як якісне глибоко особистісне новоутворення, яке і буде зумовлювати виникнення альтруїстичного вчинку. Проте актуалізується питання: якими мають бути наші виховні дії з огляду на таку архітектоніку альтруїзму? Яким же саме чином можна виховати альтруїзм, зокрема у сучасних молодших підлітків?

Зрозуміло, що в такому віці ми не можемо тотально пришвидшити процес формування нових особистісних якостей. Природно, що такий процес передбачатиме своєрідну перебудову типу ставлення дитини до себе, оточуючих, широкого соціуму. Не слід сподіватися, що після певного виховного заходу чи впливу молодший підліток стане альтруїстом. Варто вести мову про тривалість розвитку, яка вимагає від педагога послідовних і науково вивірених дій. Але на що мають бути спрямовані дії педагога? Відповідно, активні виховні дії педагога повинні корелювати з певними елементами архітектоніки альтруїзму. Зокрема, потрібно створити своєрідний внутрішній горизонт, який буде відображати безкорисливі потенції молодших підлітків і на тлі якого та відповідно до якого розгор-

татиметься безкорисливий вчинок дитини. Однак постає питання: як саме ми можемо створити такий горизонт? Згідно зі схемою на рисунку, внутрішній горизонт з'являється шляхом формування у дитини альтруїстичної мотивації, альтруїстичних ціннісних орієнтації та готовності до соціально значущої діяльності. У виховному процесі цьому сприятиме реалізація низки заходів виховного впливу. Наприклад, виховних бесід, самостійних робіт, командних ігор, творчих завдань, спрямованих на актуалізацію вже наявного досвіду добротворення, тощо. Проте всі можливі виховні заходи, методи та форми у цьому контексті мають бути наповнені специфічним змістом та сенсом, які мають відображати самоцінність іншої людини, дієвість співчуття, беззаперечну корисність добротворення.

Прикметно, що наявності такого внутрішнього гуманістичного горизонту недостатньо для того, щоб сформувати альтруїзм як особистісну якість. Позаяк альтруїзм не може бути віртуальним, не може існувати лише у комунікативно-світоглядній площині, а завжди має безпосереднє діяльнісне відображення у реальній дійсності, у системі суб'єкт-суб'єктних зв'язків. Тобто, постає потреба у спонуканні дітей до продукування та реалізації вчинків, наповнених соціально ціннісним змістом, до якісної зміни характеру інтерсуб'єктивних стосунків. Однак чи взагалі це теоретично можливо у молодшому підлітковому віці? На думку Д. Фельдштейна, домінантне значення у розвитку підлітка має суспільно корисна, соціально схвалена діяльність. Тобто, така діяльність, реальну суспільну значущість та корисність якої дитина відчуває. Відповідно, і мотивом, що спонукає підлітка займатися такою діяльністю, виступає бажання бути особисто відповідальним та самостійним. Як відмічає Д. Фельдштейн, реальне залучення дітей до справ, «які мають суспільно корисне значення, забезпечує, при всій еkleктичності цих справ, появу і розвиток мотиву діяльності в ім'я користі для інших людей, розгортання потреби дитини в суспільному схваленні» [5, с. 35].

Отже, альтруїстична мотивація, альтруїстичні цінності та готовність до соціально значущої діяльності стали тим гуманістичним горизонтом, на тлі якого лише і може розгорнутися безкорисливий вчинок. Але цей вчинок повноцінно може бути спродукований та реалізований лише у груповій добродійній діяльності. Постає проблема інструментального характеру: яким же чином реалізувати безкорисливі потенції школярів і як спонукати їх до групової добродійної

діяльності? Яку форму остання повинна мати? На нашу думку, таку проблему можна вирішити завдяки застосуванню методу проєктів. Тобто, учням потрібно запропонувати розробити і реалізувати добродійний проєкт. Може виникнути питання, чому саме добродійний проєкт, тим більше, що його творцями мають виступити молодші підлітки. Цього разу слухним буде процитувати вітчизняного науковця Т. Алексеєнко щодо значення учнівського добродійного соціального проєкту та його соціально-педагогічних та виховних резервів. Як відмічає науковець, соціальні проєкти «мають високий виховний потенціал — участь у них сприяє вихованню потреби у творенні добра, допомоги соціально незахищеним, наповнює дозвілля змістовною корисною діяльністю, відволікає від шкідливих звичок, полегшує подолання різних адикцій (залежностей), формує соціальну компетентність і ціннісне ставлення до життя та здоров'я, родини, рідного міста чи села» [1, с. 16]. Більше того: «соціально значимі якості особистості мають інтегративний характер, визначаються способом життя і формуються у конкретній діяльності» [2, с. 15]. І альтруїзм як соціально значуща якість формується у конкретній діяльності молодшого підлітка, яка в межах реалізації соціального проєкту буде не лише наповнена соціальним змістом, а й здійснюватиметься цілеспрямовано та ґрунтуватиметься на педагогічно доцільних засадах. Разом із тим реалізація учнями добродійного соціального проєкту сприяє появі в їхньому соціальному досвіді, висловлюючись мовою І. Д. Беґа, «вчинків ускладненої психологічної побудови, коли суб'єкт для досягнення результату застосовує побічну дію, підпорядковану безпосередній меті» [3, с. 728]. Саме тому ми спонукали молодших підлітків до ініціювання та розроблення добродійного соціального проєкту, спрямованого на розв'язання актуальної соціальної проблеми, іманентної для місця їхнього проживання.

Так, у загальноосвітній школі I-III ступенів с. Коболчин учні 5-6 класів під керівництвом А. Николайко розробляли та реалізували свій невеликий, але тим не менш важливий соціальний проєкт під ліричною і трішки сумною назвою «Самотній вчитель». Варто відзначити, що цей проєкт не був присвячений певній пам'ятній даті або святу, на кшталт «Дня вчителя». Він не був одноразовим, а мав пролонгований характер. З огляду на це молодші підлітки с. Коболчин визначили таку мету реалізації проєкту: допомогти самотнім вчителям похи-

лого віку позбутися відчуття самотності. Досягненню мети сприяло вирішення таких завдань: розвинути добродійний рух в учнівському колективі; ознайомити та привернути увагу громадськості до проблем самотніх вчителів; розробити систему заходів, щоб вчителі відчули, що вони завжди потрібні, що про них пам'ятають і зустрічі з ними чекають. У межах проекту учнями було ініційовано і проведено низку добродійних акцій: «Дорога в життя», «Святкова листівка», «Лист дружби», «Квітка турботи», «Учень вихідного дня» та «Стань у пригоді». Ми не будемо вдаватися на сторінках статті до розгорнутого аналізу та викладу цього проекту. Це лише своєрідна ілюстрація, можливо не зовсім повна.

Насамкінець можна зробити результуючий висновок, що окреслення архітектоніки альтруїзму особистості є тією основою, що дає змогу уточнити шляхи формування альтруїзму як соціально значущої якості. Слід акцентувати, що альтруїзм як особистісна якість не є константою. Тобто, навіть раціонально вивірені і цілеспрямовані педагогічні дії, теоретично доведені та емпірично перевірені умови існують та функціонують у площині ймовірності. А тому, навіть сформувавши альтруїзм у молодшого підлітка або діагностувавши сформованість такої особистісної якості, можемо вести мову щодо подальшого її розвитку на інших часових відрізках онтогенезу лише з певною часткою вірогідності. Позаяк, на сьогодні, точно не встановлено, яким чином і в якому напрямі ця якість може трансформуватися надалі під дією саморозвитку особистості та факторів соціального середовища. Відповідно, перспектива подальшого дослідження може полягати у з'ясуванні характеру трансформацій та модифікацій альтруїзму на різних проміжках часу з урахуванням широкої палітри соціальних впливів та гами особистісних змін.

Література

1. Алексеєнко Т.Ф. Соціальні благодійні проекти як форма соціально-ціннісної діяльності учнівської молоді / Т.Ф. Алексеєнко // Добро починається з тебе: збірник благодійних проектів учасників Другого всеукраїнського конкурсу «Добро починається з тебе». — К.: Генеза, 2010. — 84 с.
2. Алексеєнко Т.Ф. Теоретико-методологічні основи формування соціально значущих якостей особистості у груповій добродійній діяльності / Т.Ф. Алексеєнко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. — Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. — Вип. 16, кн. 1. — С. 9-16.

3. Бех І.Д. Виховання особистості: підручн. / І.Д. Бех. — К.: Либідь, 2008. — 848 с.
4. Насиновская Е.Е. Альтруистический императив / Е.Е. Насиновская // Современная психология мотивации / под ред. Д.А. Леонтьева. — М.: Смысл, 2002. — С. 152-171.
5. Фельдштейн Д.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте // Вопросы психологии. — 1983. — № 6. — С. 31-41.

В статье рассмотрено использование в плоскости социально-педагогической практики теоретических конструкций альтруизма. Акцентировано, что архитектоника альтруизма является необходимым теоретическим основанием для развертывания целенаправленного воспитательного воздействия с целью формирования альтруизма как социально значимого качества младшего подростка.

Ключевые слова: альтруизм, архитектоника, социально значимое качество.

R. V. Malynoshevskiy

The Peculiarities of Formation of Altruism as a Social Significant Quality of Junior Teenagers

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine).

This paper deals with the use of theoretical constructions of altruism in social and pedagogical practice. The author has stated that the architectonics of altruism is the necessary theoretical foundations of purposeful educational impact in order to develop altruism as a social significant quality in junior teenagers. The actual altruistic action, in particular, is not possible without individual elements such as altruistic motivation, a system of altruistic value orientations and readiness to socially significant activities. Nevertheless, these elements taken separately are not enough for the normal functioning of altruism at the individual level. Accordingly, the author has concluded that the integrated structure of altruism as a personal quality includes these elements and permanent connections between them. The author has emphasized the need to create an original inner humanistic horizon of a child. This horizon will represent the unselfish potency of junior teenagers. Against the background of the horizon, a child's unselfish action will deploy. Despite that, unselfish actions might be realized best and fully in group charitable activities. Therefore, the article is devoted to creating a personal humanistic horizon and solving the problem of the child's inclusion in the group charitable activities as a precondition for altruism formation.

Keywords: architectonics, altruism, social significant quality.

References

1. Alekseenko, T.F. (2010). Sotsialni blahodiini proekty yak forma sotsialno-tsinnisnoi dialnosti uchnivskoi molodi [Social charity projects as a form of social-value activities of youth]. In *Dobro pochynaietsia z tebe: Zbirnyk blahodiinykh proektiv uchasnykiv Druhoho vseukrainskoho konkursu «Dobro pochynaietsia z tebe»* (pp. 16-18). Kyiv.
2. Alekseenko, T.F. (2012). Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia sotsialno-znachushchykh yakostei osobystosti u grupovii dobrochynnii dialnosti

- [Theoretical and methodological bases of formation of socially significant qualities of the person in group charitable activities]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*: Vol. 16 (1) (pp. 9-16). Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka
3. Bekh, I. D. (2008). *Vykhovannia osobystosti* [Education of personality]. Kyiv: Lybid.
 4. Nasinovskaia, E. E. (2002). *Altruisticheskii imperativ* [Altruistic imperative]. In D. A. Leontiev (Ed.), *Sovremennaia psikhologia motivatsii* (pp. 152-171). Moscow.
 5. Feldshtein, D. I. (1988). *Psihologicheskie osobennosti razvitiia lichnosti v podrostkovom vozraste* [Psychological features of personality development in adolescence]. *Voprosy Psikhologii*, 6, 31-41.